

**بانکداری اسلامی در سایر کشورها و نقد سه دهه
عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران با رویکرد
مقایسه تطبیقی**

شهرزاد فرجی*
امید شهرکی
افسانه آریامنش
کلثوم متاجی

چکیده

بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی، تغییر ماهیت فعالیت‌های بانکی و اجرای بانکداری اسلامی به‌عنوان یک ضرورت مورد تأکید قرار گرفت. ایران در سال ۱۳۶۲ شمسی اولین کشوری بود که بانکداری بدون ربا را در تمامی بخش‌های بانکی مورد استفاده قرار داد و در آن مقطع مقرر شد پس از سپری شدن پنجاه سال مجدد قوانین آن مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرد. لیکن از تصویب این قانون تاکنون بیش از سه دهه گذشته و تغییری نکرده است.

بنابراین آسیب‌شناسی و تعیین چالش‌های حاکم بر نظام بانکی کشور امری ضروری بوده و می‌بایست از کلیه توان تجربی و علمی داخل و خارج از کشور در راستای رشد و اعتلای هر چه بیش‌تر بانکداری کشور با هدف تحقق کامل بانکداری اسلامی استفاده گردد.

در این تحقیق تلاش شده ضمن بیان تجربیات بانکداری اسلامی در خصوص تجهیز و تخصیص منابع در کشورهای منتخب مالزی، اردن و عربستان و تجربیات بانکداری بدون ربا در ایران، به تفاوت بانکداری اسلامی ایران با بانکداری اسلامی کشورهای مذکور اشاره شود و در ادامه چالش‌های موجود در بانکداری بدون ربای ایران به‌طور کامل تشریح، ارزیابی و آسیب‌شناسی شده و در پایان به‌منظور رفع آن‌ها راهکارهایی عملی پیشنهاد شده است.

کلمات کلیدی: بانکداری اسلامی، بانکداری بدون ربا، ابزارهای تأمین مالی، عقود اسلامی.

مقدمه

ریشه بانک‌های اسلامی به سال‌های اولیه اسلام برمی‌گردد و اولین مؤسسه مالی اسلامی سازماندهی شده، "بیت‌المال" است که به "خانه پول" ترجمه شده و در سال‌های اولیه اسلام ایجاد شده است. اخذ مالیات‌ها، توزیع زکات و مدیریت هزینه‌های دولتی از عمده‌ترین وظایف و نقش بیت‌المال بود [۱۷]. با این حال تولد واقعی بانکداری اسلامی به اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ برمی‌گردد. توسعه بانک‌های اسلامی در ۴ دوره و از ابتدای ۱۹۶۵ آغاز گردید. دو دوره اول به‌عنوان دوره ایجاد و گسترش بانک‌های اسلامی در سرزمین‌های اسلامی شناخته می‌شود. دوره سوم به‌عنوان آگاهی و رشد علاقه به بانک‌های اسلامی در اروپای غربی، ایالات متحده و ژاپن تلقی می‌شود. چهارمین دوره که در خلال بحران مالی جهانی آغاز شده است به‌عنوان اولین مقدمه واقعی بر تقویت سیستم بانکداری اسلامی شناخته می‌شود. عملکرد قابل اطمینان بانک‌های اسلامی در خلال بحران بهترین گواه بر این است که مبانی بانکداری اسلامی قابل اطمینان و دقیق است [۱۷].

در کشور ما نیز بحث بانکداری اسلامی و اصلاح سیستم بانکی کشور همواره بحثی داغ در محافل اقتصادی بوده است. پس از انقلاب اسلامی، سیستم بانکداری کشور از بانکداری مرسوم غربی به سیستم بانکداری بدون ربا تغییر یافت. هدف از این نظام بانکی استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای عدالت است که با تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار به‌ویژه حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی و ارائه خدماتی که قانوناً بر عهده بانک‌ها محول شده است شکل می‌گیرد اما تاکنون نتوانسته است توفیقات لازم را کسب کند [۴].

این تحقیق درصدد است تا با مقایسه بانکداری بدون ربا در ایران با بانکداری اسلامی در سایر کشورها به‌سؤال زیر پاسخ دهد:

- چه تفاوت‌هایی بین بانکداری بدون ربا در ایران و بانکداری اسلامی در سایر کشورها وجود دارد؟

۱- بانکداری اسلامی در مالزی

بانکداری اسلامی در مالزی از دهه ۱۹۶۰ آغاز گردید و نخستین نشانه‌های بانکداری اسلامی در مالزی را می‌توان در سال ۱۹۶۳، یعنی زمان تأسیس مؤسسه لمباگاتابونگ حاجی^۱ که در حقیقت صندوق پس‌انداز ویژه مسلمانانی بود که می‌خواستند راهی سفر حج شوند، ردیابی کرد [۸].

۱-۱- تجهیز منابع در مالزی

۱-۱-۱- حساب‌های منطبق بر عقد ودیعه (حساب‌های جاری و پس‌انداز)

۱- حساب‌های جاری^۲: در این حساب سپرده‌گذاران به بانک اجازه می‌دهند تا از تمام یا بخشی از وجوه در مواردی که بانک صلاح می‌داند، استفاده کند. از طرف دیگر سپرده‌گذاران این اطمینان را دارند تا هر زمان که لازم باشد از حساب خود از طریق چک برداشت کنند. بانک نیز مختار است تا به‌منظور جلب سپرده‌گذاران و نیز تشویق آن‌ها به نگهداری از حساب جاری، براساس مفهوم اسلامی «هبه»، مبالغی را به‌عنوان بازده حساب جاری به دارندگان آن پرداخت نماید، اما این بازده الزامی نبوده و دارای نرخ از پیش تعیین شده‌ای نیست [۸].

۲- حساب پس‌انداز^۳: در این حساب سپرده‌گذاران به بانک این اختیار را می‌دهند تا از تمام یا بخشی از وجوه، به صلاحدید بانک استفاده نمایند و در مقابل، بانک

^۱ Lembaga Tabung Haji (LTH)

^۲ Current Account

^۳ Saving Account

بازپرداخت تمام یا بخشی از وجوه سپرده‌گذاری شده را تضمین می‌نماید. در این نوع حساب نیز بانک می‌تواند مبالغی را به‌عنوان بازده حساب به دارندگان آن به‌عنوان سیاست جلب و نگهداری حساب‌ها و براساس مفهوم «هبه»، پرداخت نماید [۸].

۲-۱-۱- حساب‌های منطبق بر عقد مضاربه (حساب‌های سرمایه‌گذاری عام و خاص)
 ۱- حساب سرمایه‌گذاری عام^۱: سرمایه‌گذاری در این حساب‌ها براساس عقد مضاربه بوده و سپرده‌گذار به هیچ‌عنوان نمی‌تواند در سرمایه‌گذاری انجام شده، دخالت نماید. بانک می‌تواند وجوه حاصل از این حساب‌ها را به‌صورت کوتاه‌مدت، میان‌مدت یا بلندمدت سرمایه‌گذاری کند. سود حاصل از آن نیز براساس ضوابط مربوطه تقسیم می‌گردد و در صورت بروز زیان، سپرده‌گذاران ناگزیر از پذیرش تمامی آن خواهند بود مگر آنکه زیان حاصل، ناشی از غفلت یا سوء مدیریت بانک باشد [۸].
 ۲- حساب‌های سرمایه‌گذاری خاص^۲: ویژگی این حساب از نظر عمل و نوع عقد همانند حساب سرمایه‌گذاری عام بوده و سپرده‌گذاران قادرند تا وجوه‌شان را در پروژه‌های معین یا بخش اقتصادی سرمایه‌گذاری کنند. نرخ‌های سود برای انواع مختلف سپرده‌ها براساس سود تحقق یافته تعیین می‌شود. پس از تعیین این نرخ و اعلام آن، هر شعبه نسبت به محاسبه سود سپرده‌گذارانش اقدام می‌کند [۸].

۲-۱- تخصیص منابع در مالزی

۱- ودیعه با ضمانت: مفهوم آن به واگذاری کالا و یا وجه (سپرده) به شخص دیگری است که در اصل مالک آن نیست بلکه از آن محافظت می‌کند [۸].

^۱ General Investment Account

^۲ Special Investment Account

۲- مضاربه: به توافق میان تأمین‌کننده سرمایه از یک سو و دیگری به‌عنوان کارآفرین که از این سرمایه برای راه‌اندازی پروژه‌های تجاری استفاده می‌کند، اطلاق می‌شود [۸]. هرگونه سود حاصل از سرمایه‌گذاری مشترک بین سرمایه‌گذار و کارآفرین براساس شرایط و نسبت توافق شده تقسیم خواهد شد که به‌موجب آن هیچ‌زبانی صرفاً متوجه سرمایه‌گذار نخواهد بود [۱۶].

۳- مشارکت: عبارت است از شراکت و یا سرمایه‌گذاری در کسب و کار معین که به واسطه آن سود و زیان حاصله براساس ضوابط تعیین شده تقسیم می‌گردد. در رابطه با این نوع سرمایه‌گذاری به‌نظر می‌رسد که تفاوت خاصی میان دو نوع عقد مشارکت مدنی و مشارکت حقوقی (آنچه در ایران مرسوم است) وجود نداشته باشد [۸].

در حال حاضر، مفهوم مشارکت در فعالیت‌های سرمایه‌گذاری و تأمین مالی استفاده می‌شود. تأمین مالی مبتنی بر مشارکت، تأمین مالی سرمایه در گردش، تأمین مالی تجاری و تأمین مالی دارایی را پوشش می‌دهد [۱۶].

۴- خرید دین: به آن دسته از منابع مالی اطلاق می‌شود که از طریق خرید و فروش گواهی بدهی، اوراق بهادار و اسناد تجاری منطبق بر شریعت تأمین می‌گردد خرید دین یک ابزار کوتاه‌مدت است و زمان آن نباید از یک سال تجاوز نماید [۸].

۵- اجاره: به توافق میان مشتری و عرضه‌کننده و یا تأمین‌کننده اطلاق می‌شود که طی آن، تأمین‌کننده می‌پذیرد که محصول معینی را به‌صورت مثلاً ماهیانه و براساس قیمت و نوع پرداخت توافقی به مشتری عرضه (تحویل) نماید [۸]. در بانکداری اسلامی، مفهوم اجاره معمولاً در قراردادهای مالی مانند تأمین مالی مستغلات، تأمین مالی وسایط نقلیه، تأمین مالی پروژه و تأمین مالی شخصی کاربرد دارد. محصولات تأمین مالی نیز وجود دارند که مشتریان را قادر می‌سازند از مؤسسات مالی اسلامی با به‌دست آوردن دارایی‌های اجاره شده در پایان

مدت اجاره براساس مفهوم اجاره به شرط تملیک، اجاره به شرط خرید، دارایی اجاره نمایند [۱۶].

۶- **مراجعه کالاهای عمومی (تورق):** تورق به معامله‌ای با دو مرحله مرادده اشاره دارد. در مرحله اول، خریدار دارایی را به صورت اعتباری از فروشنده اصلی خریداری می‌کند و سپس در مرحله دوم، خریدار آن دارایی را به صورت نقدی به طرف سوم می‌فروشد. نام آن تورق است زیرا خریدار دارایی را به صورت اعتباری بدون قصد مصرف یا انتفاع از آن خریداری نموده است به جای اینکه آن را برای کسب وجه نقد بفروشد [۱۶]. این ابزار برای عملیات خرید و فروش کالاهای عمومی استفاده می‌شود. دو طرف قرارداد باید از جنس و کیفیت و قیمت کالای خریداری شده آگاه باشند و درخصوص سود خرید و فروش توافق کنند [۸].

۷- **استصناع^۱:** استصناع قرارداد فروش و خرید شامل ساخت، تولید یا تهیه یک دارایی خاص مطابق با شرایط معین و ویژگی‌هایی طبق توافق بین فروشنده، تولیدکننده/سازنده و مشتری است. استصناع معمولاً در بخش‌های ساخت و تولید (برای مثال از طریق استصناع موازی به منظور تأمین مالی فعالیت‌های ساخت و تولید) استفاده می‌شود [۱۶].

۸- **قرض^۲:** قرض به معنای دادن یک مال به طرفی است که از آن منتفع خواهد شد و سپس جایگزینی برابر با آن برخواهد گرداند. در مراحل اولیه تأمین مالی اسلامی در مالزی، چندین محصولی مبتنی بر قرض معرفی شد و این روزها، کاربرد آن به محصولات دیگر بسط داده شده است [۱۶].

۹- **رهن^۳:** در تأمین مالی اسلامی، رهن به قرارداد ضمانت اشاره دارد. رهن به معنای این الزام است که یک دارایی خاص به عنوان ضمانت تأمین مالی یا وام قرار

^۱ Istisna'

^۲ Qard

^۳ Rahn

گیرد تا در صورت نکول از سوی بدهکار، وام مربوطه از محل ارزش ضمانت یا دارایی تأمین مالی شده جبران شود. در شیوه معمول، تسهیلات اعتباری پیشنهادی از سوی یک مؤسسه مالی اسلامی، یا طبق روش‌های مبتنی بر فروش یا روش‌های ممکن دیگر، توسط وثیقه مناسبی با ارزش کافی ضمانت خواهد شد [۱۶].

۱۰- تکفل^۱: تکفل به همکاری گروهی از افراد برای تضمین متقابل و کمک به یکدیگر به منظور رفع نیازهای معین طبق توافق میان ایشان اطلاق می‌گردد، مانند جبران خسارت برای یک زمان معین یا هر نوع دیگری از نیازهای مالی. چنین همکاری شامل کمک پولی براساس مفهوم تبرع^۲ (کمک داوطلبانه) از سوی شرکای تکفل می‌باشد. وجه خاصی به‌عنوان منبع کمک پولی برای هر شریک مطابق با شرایط و ضوابط توافق شده میان ایشان مقرر خواهد شد [۱۶].

۱۱- ودیعه^۳: قرارداد ودیعه سازوکاری است که شخص را قادر می‌سازد دارایی‌اش را به شخص دیگری با هدف امانت‌داری واگذار کند. در شیوه‌های جاری بانکداری اسلامی، ودیعه با ضمانت^۴ (امانت‌داری با تضمین) شکلی از ودیعه است که بسیار کاربرد دارد. طبق قرارداد ودیعه با ضمانت بانک اسلامی به‌عنوان امانت‌دار یا امین برای وجوهی که توسط مشتری بانک اسلامی سپرده‌گذاری شده عمل می‌کند. اما، از آنجا که مشتری معمولاً به بانک اجازه می‌دهد پول سپرده‌گذاری شده‌اش را استفاده کند، بانک نیز ضمن تعهد سپرده، ممکن است به‌عنوان پاداش به صلاحدید خود به مشتری به دهد [۱۶].

¹ Takaful

² Tabarru'

³ Wadi'ah

⁴ WadiyahYadDhamanah

۱۱- **وکالت**^۱: وکالت قرارداد نمایندگی است که در آن یک طرف به طرف دیگر به عنوان عنوان نماینده اش دستور می دهد کار خاصی را انجام دهد. در تأمین مالی اسلامی امروز، مشتری معمولاً مؤسسه مالی را به عنوان نماینده اش جهت اجرای یک معامله خاص منسوب می کند و در عوض مؤسسه مالی کارمزدی برای آن خدمت دریافت خواهد کرد [۱۶].

۱۲- **بیع العینه**^۲: بیع العینه به قراردادی اشاره دارد که شامل معاملات خرید و فروش یک دارایی توسط فروشنده می باشد. در این معاملات، فروشنده دارایی را نقداً به خریدار می فروشد و سپس همان دارایی را به قیمت معوق که بالاتر از قیمت فروش نقدی است از خریدار می خرد. مفهوم بیع العینه در سیستم بازار سرمایه اسلامی و بانکداری اسلامی مالزی به منظور رفع نیازهای گوناگون فعالان بازار عمدتاً در طول مرحله توسعه اولیه سیستم مالی اسلامی استفاده می شود [۱۶].

از دیگر روش هایی که در دهه ۱۹۸۰ م (ه.ش ۱۳۵۹) بانک های اسلامی به ویژه بانک های اسلامی کشور مالزی برای غلبه بر مشکلات نقدینگی و به منظور تأمین مالی طرح های ملی طراحی نموده، استفاده از اوراق صکوک است. در جولای ۱۹۸۳ بانک مرکزی مالزی از اوراق بدون بهره به نام گواهی سرمایه گذاری دولتی استفاده کرد. نرخ بازدهی براساس ملاحظات کیفی طرح، اعلام می شد [۷].

طی دهه های اخیر کشور مالزی از بزرگترین پایه گذاران اوراق قرضه اسلامی در جهان و دارای بزرگترین بازار صکوک جهانی است و در بین سال های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۴، این کشور بزرگترین مرکز تجاری برای بالا بردن ارزش صکوک بوده است. این کشور در سال جاری ۶۵ درصد از کل سهم صکوک جهانی را در اختیار داشته

¹ Wakalah

² Bai' inah

است. در ادامه صکوک منتشره توسط کشور مالزی از سال ۲۰۰۹ تا سه ماه اول ۲۰۱۴ در جدول شماره ۱ ذکر شده است [۷].

جدول شماره ۱: جدول صکوک منتشرشده توسط کشور مالزی

سال ۲۰۰۹	سال ۲۰۱۰	سال ۲۰۱۱	سال ۲۰۱۲	سال ۲۰۱۳	نیمه اول سال ۲۰۱۴
۳ و ۹۲۱	۳۱ و ۸۸۲	۱۴ و ۸۲۰	۲۱ و ۹۹۴	۲۳ و ۰۳۴	۲۱ و ۰۵۳

مأخذ: www.zawya.com

۲- بانکداری اسلامی در اردن

قانون بانکداری اسلامی اردن بعد از تصویب در تاریخ ۱۸ ربیع‌الثانی ۱۴۰۶ هجری قمری (۱۹۸۵ میلادی) در روزنامه رسمی اردن منتشر و از آن تاریخ در بانک اسلامی اردن به اجرا گذاشته شد. ماده (۲) قانون بانک اسلامی اردن بعد از بیان سه نکته اساسی، به توضیح شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع می‌پردازد.

- ✓ **نکته اول:** معاملات بانک اسلامی اردن، براساس آرای فقهی مذهب خاصی نیست، بلکه سعی شده است تا منطبق با تمام مذاهب اسلامی باشد.
- ✓ **نکته دوم:** ربا به هر دو نوع قرضی و معامله‌ای حرام و ممنوع است.
- ✓ **نکته سوم:** هر معامله‌ای که از جهت شرعی مجاز و متناسب با معاملات بانکی باشد، قابل استفاده در بانک اسلامی اردن خواهد بود [۱۴].

۲-۱- تجهیز منابع در اردن

۲-۱-۱- سپرده دیداری

سپرده دیداری سپرده‌ای است که صاحب آن وجوه خود را به بانک می‌سپارد و به بانک اختیار می‌دهد که در آن وجوه تصرف کند. بر این اساس که: اولاً هر چه سود و زیان باشد مربوط به بانک است، ثانیاً، صاحب سپرده بدون هیچ شرطی

می‌تواند به حسابش پول واریز کرده و از آن برداشت کند. این سپرده به دو نوع سپرده جاری و سپرده دیداری غیرجاری تقسیم می‌شود [۱۴].

۲-۱-۲- حساب‌های سرمایه‌گذاری مشترک

صاحب این سپرده، وجوه نقدی خود را به‌عنوان مشارکت به بانک می‌سپارد تا بانک براساس برنامه منظم و مستمر در تأمین مالی و سرمایه‌گذاری طرح‌های متعدد استفاده کند. بر این اساس که بانک طبق ضوابط مربوطه سهمی از سود سالانه خود را به سپرده‌گذار می‌پردازد. سپرده‌های سرمایه‌گذاری مشترک به سه نوع تقسیم می‌شود:

۱- **حساب پس‌انداز:** هدف از این حساب، ترغیب سپرده‌گذاران کوچک به مشارکت در عملیات سرمایه‌گذاری بانک است. این سپرده به صاحبان خود اجازه می‌دهد تا با رعایت ضوابط مربوطه در بانک پس‌انداز کرده و در عین حال سود ببرند.

۲- **حساب اعلان:** ویژگی اصلی این حساب در این است که برداشت از آن، با اعلان و اطلاع قبلی است.

۳- **حساب سپرده مدت‌دار:** سپرده‌گذاری در این حساب‌ها براساس ضوابط خاص و برای مدت زمان مشخص است [۱۴].

۲-۱-۳- سپرده سرمایه‌گذاری خاص

صاحبان این سپرده، وجوه نقدی خود را به بانک می‌سپارند، تا بانک از طرف آن‌ها در طرح‌های معین سرمایه‌گذاری کند [۱۴].

۲-۱-۴- اوراق مضاربه

بانک اسلامی اردن طبق قانون، علاوه بر سپرده‌های مذکور، روش دیگری برای تجهیز منابع به اسم اوراق مضاربه دارد. این اوراق متحدالشکل بوده، ارزش اسمی مشخص دارند و به اسم کسانی که پذیره‌نویسی کرده‌اند، صادر می‌شود. دارندگان

اوراق طبق ضوابط اوراق مضاربه، در سود سالانه بانک سهیم خواهند بود. این اوراق گاهی برای طرح‌های خاص منتشر می‌شود [۱۴].

۲-۲- تخصیص منابع اردن

۱. **مضاربه:** به توافق میان تأمین‌کننده سرمایه از یک سو و دیگری به عنوان کارآفرین که از این سرمایه جهت راه‌اندازی پروژه‌های تجاری استفاده می‌کند، اتلاق می‌شود [۱۴].

۱- **مشارکت کاهنده:** بانک کل یا بخشی از سرمایه نقدی مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی مشخص که انتظار سود می‌رود را تأمین مالی می‌کند. بر این اساس که صاحب بنگاه اقتصادی- طرف قرارداد هر ساله متناسب با درآمد بنگاه، بخشی از سرمایه بانک را همراه با سود آن به بانک برگرداند تا کل سرمایه بانک بازگردد [۱۴].

۲- **مرابحه:** بانک براساس تقاضا و تعهد مشتری، با پرداخت کل یا بخشی از قیمت، کالاهای مورد نیاز مشتری را خریداری می‌کند و براساس نوع سودی که قبلاً به توافق رسیده به او می‌فروشد [۱۴].

۳- **قرض الحسنه:** بانک اسلامی اردن علاوه بر روش‌های سه‌گانه مذکور، در راستای ارائه خدمات اجتماعی برای تأمین نیازهای مصرفی و تولیدی، وجوهی را به‌عنوان قرض‌الحسنه در اختیار نیازمندان قرار می‌دهد [۱۴].

۳- بانکداری اسلامی در عربستان

بانک الجزیره عربستان در سال ۱۹۷۵ میلادی تأسیس و یکی از مهم‌ترین مؤسسه‌های مالی شبه جزیره عربستان محسوب می‌شود، که در طیف گسترده‌ای به ارائه خدمات مالی و بانکی به‌خصوص در چهارچوب قوانین اسلامی می‌پردازد. در سال ۲۰۰۰ کمیته‌ای به‌نام کمیته شریعت تشکیل شد که متشکل از گروهی از

فقها و متخصصان علم اقتصاد بود که وظیفه این کمیته، بررسی و تحقیق در ارتباط با میزان تطابق و سازگاری ارائه شده توسط بانک با قوانین شریعت اسلام و بانکداری بدون ربا است [۱].

۳-۱- تجهیز منابع در عربستان

۱- سپرده حساب جاری (ودیعه / قرض)^۱: این حساب حفاظت از سپرده‌های شخص را فراهم می‌نماید. برداشت از این حساب سپرده، از طریق چک بوده و توسط بانک تضمین و پرداخت آن تعهد می‌شود. این خدمت، رایگان ارائه شده و دسترسی به آن در هر زمان و مکانی از طرق مختلف مانند صدور چک، کارت ATM، کارت هزینه، چک مسافرتی، همراه بانک و ... امکان‌پذیر است. این محصول بر پایه مکانیزم‌های گوناگون شریعت ارائه می‌شود. برخی بانک‌ها این سپرده‌ها را تحت عنوان سپرده‌های "ودیعه با ضمانت"^۲ نگهداری می‌کنند [۱۷]. دیدگاه دیگر، سپرده‌گذاری به‌عنوان قرض یا وام خیرخواهانه توسط سپرده‌گذار است. بر این اساس، بانک "حساب جاری قرض الحسنه" را فعال کرده در مصرف این وجوه آزاد بوده و ریسک آن متوجه بانک می‌باشد. سپرده‌گذار به‌عنوان وام‌دهنده حق درخواست هیچ‌گونه بازدهی ندارد زیرا در این صورت مشمول ربا می‌شود [۱۷].

۲- سپرده پس‌انداز (ودیعه / مضاربه / قرض الحسنه)^۳: این سپرده به دو روش ارائه می‌شود:

روش اول براساس مکانیزم ودیعه مانند سپرده جاری است، که طی آن اصل سپرده تضمین شده و امکان برداشت در هر زمانی برای صاحب حساب محفوظ است.

^۱ Wadiah/Qard

^۲ Wadiah-wad-dhamanah

^۳ Wadiah/Mudaraba

- تفاوت آن با حساب جاری در ارائه بازده به سپرده گذار بسته به صلاحدید آن به‌عنوان یک هدیه (هبه) است. چنین هدیه‌ای بخشی از قرارداد نیست [۱۷].
- روش دیگر براساس مکانیزم مضاربه است. سپرده گذار، بانک را به‌عنوان مضارب با هدف سرمایه‌گذاری وجوه منسوب می‌کند و سپرده گذار حق برداشت داشته و سود براساس حداقل مانده طی یک دوره زمانی (مثلاً یک ماه) محاسبه می‌شود [۱۷].
- ۳- کارت بدهی و هزینه^۱:** مکانیزم برداشت از وجوه توسط خود فرد که نزد یک بانک اسلامی سپرده‌گذاری شده است. شایان ذکر است این کارت، کارت اعتباری نبوده و قابلیت پرداخت بیش از موجودی را ندارد [۱۷].
- ۴- سپرده سرمایه‌گذاری مضاربه:** این سپرده براساس مفهوم مضاربه است و آن را سپرده مشارکت در سود و زیان (PLS) یا سپرده مشارکت نیز می‌نامند [۱۷].
- ۵- سپرده سرمایه‌گذاری عمومی:** محصول بانک‌های اسلامی است که طبق آن یک منبع سرمایه‌گذاری دایر می‌شود. این منبع شامل سپرده‌های سرمایه‌گذاری با سررسیدهای مختلف است. سودها در پایان دوره حسابداری سه ماهه، شش ماهه یا یک ساله محاسبه و توزیع می‌شوند. [۱۷].
- ۶- سپرده سرمایه‌گذاری ویژه:** مشابه سپرده سرمایه‌گذاری عمومی است با این تفاوت که سپرده گذار باید حداقل مبلغ لازم برای سرمایه‌گذاری در این محصول را رعایت کند. [۱۷].
- ۷- سپرده سرمایه‌گذاری با دوره محدود و نامحدود:** سپرده سرمایه‌گذاری محدود برای یک دوره معین توسط سپرده گذار و بانک تعیین می‌شود. قرارداد در پایان دوره خاص خاتمه می‌یابد. اما سود در پایان دوره حسابداری محاسبه و توزیع می‌شود. سپرده سرمایه‌گذاری برای دوره نامحدود دوره مشخص نشده‌ای دارد. سپرده‌ها به‌طور خودکار تجدیدپذیرند مگر این که یک اعلان سه

¹ Debit and charge card

ماهه برای خاتمه قرارداد داده شود. اجازه برداشت یا سپرده گذاری بیش تر وجود ندارد. اما مشتری مجاز است بیش از یک حساب افتتاح کند [۱۷].

۸- سپرده قرض: هنگامی که محصولات سپرده براساس عقود ودیعه و قرض طراحی می شوند، مشتری به هیچ وجه دچار ریسک نمی شود. اگر بانک به جای سود، متحمل زیان شود ارزش اسمی سپرده ها برای مشتری کاهش نمی یابد. بانک ها همیشه هدیه یا پاداش (ذاتاً به صورت نقدی و غیرنقدی) به سپرده گذار می دهند. از یک سو، بازده مازاد یا مورد انتظار ذاتاً قراردادی نیست و بازده صرفاً ماهیت هدیه دارد [۱۷].

۹- سپرده مضاربه با بازده تضمین شده: صاحبان سپرده های سرمایه گذاری مضاربه ماهیتاً در معرض احتمال سود و زیان قرار می گیرند و احتمال تضمین ارزش اسمی سپرده ها یا تضمین حداقل نرخ بازده وجود ندارد. اما، قانون داخلی (عربستان) چنین ضمانتی را الزامی می کند. به همین دلیل در این خصوص تأکید شده است که چنین ضمانتی می تواند توسط دولت به عنوان طرف سوم فراهم شود [۱۷].

۲-۳- تخصیص منابع در عربستان

۱- تسهیلات پرداخت معوق^۱ با **cost-plus**^۲ (مرابحه): "بیع بئمن آجل"^۳ و یا "بیع موجل"^۴ فروشی است که در آن پرداخت بها به تاریخ آتی موکول می شود. اغلب شامل ویژگی های مرابحه شده که طی آن معنای فروش براساس درصدی بیشتر از بهای تمام شده می باشد [۱۷].

^۱ BaiBithamanAjil

^۲ فروش براساس درصدی بیش تر از بهای تمام شده آن

^۳ BBA

^۴ Baimu'ajjal

- ۲- **ساختار تأمین مالی بیع بثمان آجل- مباحه:** ساده‌ترین ساختار زمانی است که معامله فقط دو طرف (مشتری و بانک) داشته باشد. بانک فروشنده نیز هست و کالا را با پرداخت معوق به مشتری‌اش می‌فروشد. از دیدگاه شریعت، چنین ساختاری ایده‌آل‌ترین ساختار است. سود آن به‌طور کامل به‌واسطه ریسکی که به‌عنوان یک فروشنده می‌پذیرد تعدیل می‌گردد و هیچ شکی از ربا وجود ندارد [۱۷].
- ۳- **تسهیلات اجاره^۱:** اجاره به زبان ساده به‌معنای کرایه یک دارایی فیزیکی است. اجاره، محصولی است که طی آن بانک نقش موجر^۲ را به‌عهده می‌گیرد و اجازه استفاده از دارایی خاصی را که در تملک دارد به مشتری‌اش می‌دهد. مستاجر به دارایی نیاز دارد و از طریق اجاره منافع وابسته به مالکیت دارایی را در قبال پرداخت اجاره‌بهای از پیش تعیین شده دریافت می‌کند. اجاره برای دوره زمانی معلومی به‌نام دوره اجاره تعیین می‌شود [۱۷].
- ۴- **سلف (سلم)^۳:** سلم قرارداد تحویل معوق است. در واقع سلم یا سلف به‌عنوان مکانیزم تأمین مالی برای کشاورزان و بازرگانان خرد طراحی شد. طبق توافق سلم، یک بازرگان نیازمند وجوه کوتاه‌مدت، کالا را بر مبنای تحویل معوق به بانک می‌فروشد و کل قیمت کالا را به‌صورت نقدی دریافت می‌کند تا نیاز تأمین مالی‌اش را در حال حاضر برطرف کند. در تاریخ آتی توافق شده، کالا را به بانک تحویل و بانک کالا را در بازار به قیمت رایج می‌فروشد. از آنجاکه قیمت نقدی پرداخت شده توسط بانک پایین‌تر از قیمت آتی مورد انتظار است، معامله باید برای بانک حاشیه سود داشته باشد [۱۷].
- ۵- **تسهیلات فروش - ساخت (استصناع)^۴:** عقد سفارش ساخت (استصناع)، عقدی است بین دو شخص اعم از حقیقی و حقوقی مبنی بر تولید کالایی خاص یا اجرای پروژه‌ای با ویژگی‌های مشخص در آینده که سفارش‌گیرنده (پیمانکار) در

^۱ Ijara

^۲ Mujir

^۳ Salam

^۴ Istisna

ازای گرفتن مبالغی معین در زمان‌های توافق شده طبق زمان‌بندی کوتاه‌مدت یا بلندمدت متعهد می‌شود کالا یا پروژه مورد نظر را ساخته و به سفارش‌دهنده تحویل دهد. همچنین اوراق سفارش ساخت (استصناع) اوراق بهاداری هستند که دارندگان آن به‌صورت مشاع مالک دارایی مالی هستند که براساس عقد استصناع حاصل شده است. این اوراق قابل مبادله در بازار ثانویه بوده و دارای بازده معین است [۱۷].

۶- تسهیلات فروش تکراری (استقرار)^۱: طبق استقرار، خریدار مقادیر متفاوت از یک کالای معین را از یک فروشنده واحد طی یک دوره زمانی خریداری می‌کند. به‌عبارت دیگر فروشنده کل حجم کالای خریداری شده را به اقساط تحویل می‌دهد [۱۷].

۷- وام خیرخواهانه: این ساده‌ترین طرح تأمین مالی است که طبق آن وام‌گیرنده، مبلغی را از وام‌دهنده‌ای به‌عنوان قرض الحسنه با قید سررسید و یا بدون قید آن قرض می‌گیرد. وام در سررسید بدون منفعت یا بهره بازپرداخت می‌شود [۱۷].

۸- باز خرید (بیع‌العینه)^۲: نخستین و معروف‌ترین مکانیزم مورد استفاده بانک‌های اسلامی کشورهای آسیای جنوب شرقی براساس باز خرید یا بیع‌العینه است. اگر هویت فروشنده متفاوت از مشتری نباشد مراحله می‌تواند به بیع‌العینه تبدیل شود؛ هنگامی که بانک کالایی را از مشتری‌اش به‌صورت نقدی خریداری نموده و آن را مجدداً براساس درصدی بیش‌تر از بهای تمام شده آن و به‌صورت معوق می‌فروشد [۱۷].

^۱ Istijrar

^۲ Bai al Einah

۹- **خرید دین (بیع الدین)**^۱: خرید دین، قراردادی است که به موجب آن شخص ثالثی، دین مدت‌دار بدهکار را به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از داین خریداری می‌کند [۱۷].

۱۰- **تسهیلات فروش سه طرفه (تورق)**^۲: تورق محصول تأمین مالی دیگری است که به عنوان مورد کلاسیک حیل^۳ یا حيله قانونی بیان می‌شود اما توسط علما طبق شرایط معینی مجاز شده است. تورق منبع وجوه با ترکیب دو معامله فروش و خرید جداگانه می‌شود. فرد نیازمند وجوه کالایی را بر مبنای پرداخت معوق از فروشنده‌ای خریداری می‌کند و سپس آن کالا را در بازار برای محقق کردن وجه نقد می‌فروشد که حیل تلقی می‌شود. زیرا فرد مربوطه قصد واقعی خرید یا فروش کالا ندارد. او برای به دست آوردن وجه نقد درگیر خرید و فروش می‌شود. در خصوص تأمین مالی از طریق اوراق، بعد از مالزی دومین کشوری که مبادرت به انتشار اوراق قرضه اسلامی کرده است کشور عربستان سعودی است. بیشترین میزان انتشار اوراق قرضه اسلامی در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس (عربستان سعودی، عمان، بحرین، امارات متحده عربی، قطر و کویت) مربوط به کشور عربستان با ۳ انتشار به ارزش ۴ میلیارد دلار بوده (جدول شماره ۲) و کشور قطر با ۲ انتشار به ارزش ۳ میلیارد دلار مقام دوم از بین کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس (GCC) را به خود اختصاص داده است [7].

¹. Bai al Dayn

². Tawarruq

³. Hiyal

جدول شماره ۲: جدول صکوک منتشر شده توسط کشور عربستان سعودی

سال ۲۰۰۹	سال ۲۰۱۰	سال ۲۰۱۱	سال ۲۰۱۲	سال ۲۰۱۳	نیمه سال ۲۰۱۴
۱۹۳	۵۰۰	۰۰۰,۴	۵۲۶,۶	۴۴۴,۱	۰۰۰,۱

مأخذ: www.zawya.com

۴- تجربه بانکداری بدون ربا در ایران

با پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی و پیاده شدن احکام اسلامی در جامعه، حذف بهره از نظام بانکی ضروری می‌نمود. بر این اساس، شورای پول و اعتبار در جلسه مورخ ۵۸/۱۰/۳ بهره را از نظام بانکی حذف و نظام سود تضمین شده و کارمزد را تصویب نمود [10]. متعاقب آن طی تبصره ۵۴ قانون بودجه سال ۱۳۶۰ دولت موظف به انجام مطالعات و بررسی‌های لازم در این مورد گردید و نهایتاً در ۶۱/۲/۱۵ لایحه قانونی حذف بهره و انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی تهیه و توسط وزارت امور اقتصادی و دارایی به هیأت دولت ارائه گردید و نهایتاً در ۶۲/۶/۸ تحت عنوان قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) به تصویب رسید و بانک‌ها مکلف شدند که از اول سال ۱۳۶۳ عملیات خود را با مقررات جدید انطباق دهند [3].

قانون عملیات بانکی بدون ربا دارای ۵ فصل است که به ترتیب در مورد اهداف و وظایف نظام بانکی نحوه تجهیز منابع و روش اعطای تسهیلات، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و سیاست‌های پولی و سایر مسائل موضوعه، شکل کار را در بانکداری اسلامی ایران مشخص نموده است [3]. هدف از این نظام بانکی استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای عدالت است که با تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار به‌ویژه حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی و ارائه خدماتی که قانوناً بر عهده بانک‌ها محول شده است شکل می‌گیرد.

بر این مبنا حدود وظایف بانک مرکزی ج.ا.ا از آنچه در گذشته داشته فراتر رفته به‌طوری که علاوه بر دو وظیفه اصلی بانک‌ها (تجهیز و تخصیص منابع پولی)،

تعیین رشته‌های مختلف سرمایه‌گذاری و مشارکت بانک‌ها در فعالیت اقتصادی در حدود سیاست‌های اقتصادی مصوب و همچنین تعیین حداقل نرخ سود احتمالی برای اولویت‌دادن به طرح‌های سرمایه‌گذاری و مشارکت نیز به‌عهده این بانک قرار گرفت.

۵- تفاوت بانکداری اسلامی ایران با بانکداری اسلامی سایر کشورها

به‌رغم این‌که ایران سه دهه تجربه مفید در خصوص بانکداری اسلامی به‌صورت فراگیر و در سطح کشور دارد، کم‌تر در پی صدور تجربیاتش به سایر کشورها بوده در حالی که کشورهای مثل مالزی، عربستان و... سالانه با برگزاری سمینارها و همایش‌های بین‌المللی در داخل و یا خارج از کشور سعی در صدور تجربیاتشان به سایر کشورها دارند به‌طور مثال کنفرانس IFN که بزرگ‌ترین کنفرانس بانکداری اسلامی دنیاست، در مالزی برگزار می‌شود و بیش از ۱۵۰۰ نفر از مدیران و مسئولان بانکداری و بانکداری اسلامی از سرتاسر دنیا در آن شرکت می‌کنند. در واقع بانکداری اسلامی برای سایر کشورهای اسلامی یک محصول برای عرضه به دنیاست و از این رهگذر درآمد شایان توجهی نیز کسب می‌کنند. افزون بر مطالب فوق تعامل با کشورهای اسلامی فضای برد-برد را برای تمامی کشورهای جهان اسلام فراهم می‌کند [۴].

همان‌گونه که پیش‌تر نیز بیان شد ایران کشوری است که ۳۰ سال تجربه بانکداری اسلامی دارد. لیکن ارتباطش با سایر کشورهای اسلامی محدود است، به‌طور نمونه در کشورهای مالزی، عربستان، بحرین و دیگر کشورهای اسلامی دانشگاه‌هایی که رشته بانکداری اسلامی را ارائه می‌دهند با هم در تعامل‌اند و درصد زیادی از دانشجویان این دانشگاه‌ها به افراد خارجی اختصاص داده شده است.

در سایر کشورهای اسلامی، بانکداری اسلامی در کنار بانکداری متعارف فعالیت می‌کند لیکن در ایران تمامی بانک‌ها تابع قوانین بانکداری بدون ربا هستند. لذا بعضاً مشاهده شده، افراد فرصت‌طلب ظاهرسازی نموده و تسهیلات را به‌شیوه‌ای

که صحیح نیست استفاده می‌کنند و این امر باعث شده وجهه بانکداری اسلامی در ایران خدشه‌دار شود.

در ایران به دلایلی از جمله تحریم‌های بین‌المللی، بانکداری اسلامی بیش‌تر محدود به مرزهای کشور تعریف شده است. در این راستا مدیران و تصمیم‌سازان به دلیل تحریم کم‌تر به دنبال کسب درآمد یا برندسازی برای ایران از راه بانکداری اسلامی بوده‌اند [۴].

به‌رغم مطالب فوق بانکداری اسلامی ایران بسیار غنی بوده و از لحاظ دارایی بین بانک‌های اسلامی دنیا رتبه اول را کسب کرده و از این منظر قابل مقایسه با بانک‌های اسلامی سایر کشورها نیست بنابراین دستاورد، مدل کاری، دانش، نرم‌افزار و محصول اسلامی موجود در کشور قابلیت ارائه به کشورهای اسلامی را دارد. همچنین بانک‌های ایرانی نیز از محصولات و تجربیات سایر کشورهای اسلامی در زمینه بانکداری اسلامی تا حدودی محروم مانده‌اند.

بانکداری بدون ربای ایران براساس اصول فقه شیعه بنا شده در حالی که در اغلب کشورهای حوزه خلیج فارس اصول بانکداری بر پایه فقه سنی استوار است که در عمل برخی از این اصول دچار دوگانگی می‌شود. لیکن در مجموع بانکداری اسلامی بر مبنای اصول فقه اسلام است بنابراین تفاوت‌های بانکداری ایران با سایر کشورهای اسلامی دنیا خیلی کم‌تر از شباهت‌هایش است. در ادامه به‌طور خلاصه تفاوت بانکداری اسلامی در ایران و کشورهای مالزی، اردن و عربستان به‌صورت جداول مقایسه‌ای آورده شده است.

۵-۱- تفاوت بانکداری اسلامی در ایران و بانکداری اسلامی در مالزی

جدول شماره ۳: بانکداری اسلامی در ایران و بانکداری اسلامی در مالزی

بانکداری اسلامی در ایران	بانکداری اسلامی در مالزی
تجهیز منابع	
۱- استفاده از عقد قرض الحسنه برای حساب‌های پس‌انداز و عدم پرداخت سود به آن	۱- استفاده از ودیعه با ضمانت به همراه پرداخت هبه
۲- استفاده از قرارداد وکالت در مورد سپرده‌های سرمایه‌گذاری	۲- استفاده از قرارداد مضاربه برای سپرده‌های سرمایه‌گذاری
تخصیص منابع	
۱- استفاده از عقود ۱۲ گانه تخصیص تسهیلات	۱- استفاده از عقود ودیعه، مضاربه، مشارکت، خرید دین، اجاره، مرابحه، استصناع، بیع‌العینه، قرض، رهن، تکفل و وکالت

۵-۲- تفاوت بانکداری اسلامی در ایران و بانکداری اسلامی در اردن

جدول شماره ۴: بانکداری اسلامی در ایران و بانکداری اسلامی در اردن

بانکداری اسلامی در ایران	بانکداری اسلامی در اردن
تجهیز منابع	
۱- شفافیت ماهیت فقهی سپرده‌های قرض الحسنه و سپرده‌های سرمایه‌گذاری	۱- ابهام در خصوص ماهیت فقهی سپرده‌های قرض الحسنه و سرمایه‌گذاری
۲- استفاده از عقد قرض الحسنه برای حساب‌های پس‌انداز و عدم پرداخت سود به آن	۲- پرداخت هبه به سپرده‌های قرض الحسنه
۳- استفاده از قرارداد وکالت در مورد سپرده‌های سرمایه‌گذاری	۳- استفاده از قراردادهای مشارکت عام و مضاربه برای سپرده‌های سرمایه‌گذاری
تخصیص منابع	
۱- استفاده از عقود ۱۲ گانه تخصیص تسهیلات	۱- تخصیص منابع براساس عقود مضاربه، مشارکت کاهنده، بیع، مرابحه و قرض الحسنه
۲- جایز بودن استفاده از خرید دین	۲- عدم استفاده از خرید دین

۳-۵- تفاوت بانکداری اسلامی در ایران و بانکداری اسلامی در عربستان

جدول شماره ۵: بانکداری اسلامی در ایران و بانکداری اسلامی در عربستان

بانکداری اسلامی در ایران	بانکداری اسلامی در عربستان
تجهیز منابع	
۱- استفاده از عقد قرض الحسنه برای حساب‌های جاری	۱- استفاده از عقد قرض الحسنه، ودیعه حساب‌های جاری به همراه اعطای هبه
۲- استفاده از عقد قرض الحسنه برای حساب‌های پس‌انداز	۲- استفاده از عقد ودیعه و مضاربه و قرض الحسنه برای حساب‌های پس‌انداز
۳- عدم الزام مشتری به اعلام زمان بستن حساب‌های سپرده‌ای پیش از موعد و قابلیت تمدید این حساب‌ها در سررسید	۳- الزام به اعلام بستن حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری از سه ماه قبل از بستن
تخصیص منابع	
۱- عدم وجود راه‌کارها و ابزارهای لازم برای اجرای عقد مرابحه	۱- استفاده وسیع از عقد مرابحه به همراه بیع ثمن آجل
۲- عدم وجود سازوکار لازم برای استفاده از عقود استصناع، استقرار و تورق در استصناع، استقرار و تورق در تخصیص منابع	۲- استفاده از عقود استصناع، استقرار و تورق در ارائه تسهیلات و تخصیص منابع

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به تعهدی که بانک مرکزی بر تضمین اسلامی بودن عملکرد بازار پول در کشور بر عهده دارد باید تمامی بانک‌ها با حداکثر توان تلاش کنند تا عملیات بانکداری اسلامی در ایران به‌طور کامل اجرا شود. به‌منظور انجام هرگونه اصلاحی، آسیب‌شناسی دقیق چالش‌های نظام بانکداری اسلامی در کشور یک نیاز و ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. در این بخش تلاش شده چالش‌های موجود بانکداری بدون ربا در ایران، ارزیابی و آسیب‌شناسی شود. هدف اصلی این آسیب‌شناسی، معطوف کردن توجه مسئولان بانک مرکزی و تصمیم‌گیران نظام بانکی به مشکلات پیشرو

و ارایه راهکارهای منطقی برای رسیدن به حد مطلوب بانکداری اسلامی است که در زیر به بررسی این چالش‌ها پرداخته می‌شود.

۱- مشکلات مربوط به عقد قرض الحسنه:

در قانون بانکداری بدون ربا، کنونی هیچ تفکیکی بین قرض بدون بهره و قرض الحسنه در نظر گرفته نشده است. در واقع تمامی سپرده‌های جاری و پس‌انداز براساس عقد قرض الحسنه تعریف شده‌اند. این در حالی است که عقد قرض الحسنه در اقتصاد اسلامی دارای ویژگی‌هایی است و در نیت فرد باید همراه با نوعی ایشار باشد. بنابراین اگر فردی به منظور بهره‌برداری از خدمات مالی، حساب جاری افتتاح کند و یا این که به منظور دستیابی به جوایز بانکی حساب پس‌انداز افتتاح کند، گرچه قرض بدون بهره به بانک داده است اما نمی‌توان نام آن را قرض الحسنه نهاد. از طرفی نقص در تأمین عدالت توزیعی از جمله نحوه توزیع جوایز قرض الحسنه، پایین بودن وام‌های پرداختی قرض الحسنه و استفاده از سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز در فعالیت‌های سودده نشانه‌هایی از عدم توجه کافی به عدالت توزیعی در نظام بانکداری بدون ربا در کشور است.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ تفکیک قانونی حساب‌های قرض الحسنه از حساب‌های قرض بدون بهره
- ✓ ترویج فرهنگ قرض الحسنه و توجه ویژه به بانک‌ها و صندوق‌های قرض الحسنه
- ✓ تشکیل صندوق‌های قرض الحسنه و یا اختصاص باجه‌ها و یا شعب تأمین مالی خرد در بانک‌های کشور با هدف تمرکز بر روی قرض الحسنه.
- ✓ انتشار گواهی سپرده قرض الحسنه بدون جایزه برای افراد خیرخواه
- ✓ بررسی امکان اجرایی نمودن عقد ودیعه برای حساب‌های پس‌انداز و جاری

۲- عدم نظارت کافی در اجرای بانکداری بدون ربا:

یکی از چالش‌های بسیار جدی نظام بانکداری بدون ربا در کشور، چالش صوری‌سازی است. منظور از صوری بودن آن است که گرچه قراردادی که طرفین امضا می‌کنند، عنوان یکی از عقود شرعی (مانند مضاربه) را دارد اما در عمل مصرف تسهیلات هیچگونه سنخیتی با موضوع عقد مربوطه (مضاربه) ندارد و این امر موجب شده برخی از مراجع عظام تقلید صراحتاً اعلام کنند که بخشی از معاملات انجام شده در نظام بانکداری بدون ربا در کشور، صوری است.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ تقویت جایگاه نظارت شرعی برای واحد نظارت بانک مرکزی و ارائه ابزارها و تصویب قوانین مورد نیاز
- ✓ تنوع در ابزارهای (عقود) اسلامی به‌نحوی که انگیزه را برای ورود به معاملات صوری کاهش دهد
- ✓ پاسخگویی به نیازهای هم‌میهنان اهل تسنن از طریق تنوع در ابزارهای مالی مناسب
- ✓ فرهنگ‌سازی و درک این موضوع که صوری‌سازی قراردادها موجب بطلان عقود و عدم تصرف متقاضی در وجوه می‌شود.

۳- مشکلات اجرایی عقود نوین (استصناع، مرابحه و خرید دین) در نظام

بانکی کشور:

درخصوص مشکلات اجرایی مترتب بر عقود سه‌گانه مورد بحث، به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

- ❖ عدم وجود سابقه اجرایی در مورد عقود سه‌گانه در شبکه بانکی کشور؛ در این راستا لازم است برخی تشابهاتی که در زمینه اجرایی بین عقود یاد شده و سایر عقود وجود دارد شناسایی و به‌کار گرفته شوند و در مواردی که امکان استفاده از سوابق اجرایی دیگر عقود وجود ندارد، اقدامات احتیاطی اتخاذ شود.
- ❖ عدم آشنایی کافی مشتریان با عقود جدید؛ از آنجا که مشتریان با بسیاری از عقود رایج در سیستم بانکی کشور و نحوه اجرای آن‌ها آشنا نمی‌باشند. ضروری است برنامه‌های مختلف تبلیغاتی برای معرفی و نحوه استفاده عقود تهیه شود.
- ❖ امکان تفاسیر مختلف از مقررات و انحراف از برخی اصول شرعی که در این راستا می‌توان در مواردی که شک و تردید وجود دارد، از بانک مرکزی و کمیته‌های تخصصی فقهی استعلام کرد [۷].
- ❖ چالش ساختاری دیگر، عدم آشنایی عامه مردم با اصول بانکداری اسلامی است. به‌عنوان مثال در حال حاضر این برداشت ناصحیح میان عامه مردم وجود دارد که دریافت و پرداخت هر نوع سود ثابت در نظام بانکی رباست [۴].

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ پیشنهاد می‌شود بانک مرکزی با همکاری دولت محترم، مقدمات تشکیل مؤسسات تقویت‌کننده در نظام بانکداری اسلامی در کشور را فراهم نماید. مؤسسات تقویت‌کننده، مؤسساتی هستند که با هدف کمک به بانکداری اسلامی در راستای اجرای صحیح بانکداری بدون ربا تشکیل می‌شوند. برخی از این مؤسسات عبارت‌اند از: مؤسسات رتبه‌بندی مشتریان، مؤسسات نظارت بر اجرای عقود مختلف، مؤسسات پیگیری مطالبات معوق و غیره
- ✓ گرچه متولی امر آموزش و اصلاح آن در کشور، وزارت آموزش و پرورش و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. می‌باشند، اما نهادهای آموزشی و پژوهشی وابسته

به بانک مرکزی نیز می‌توانند با ارائه دوره‌های تخصصی برای مدیران، زمینه‌های اصلاح نظام آموزش رشته اقتصاد و مدیریت مالی را در کشور فراهم نمایند.

✓ پیشنهاد می‌شود رسانه‌های گروهی، از جمله صدا و سیما، ضمن تولید برنامه‌های آموزشی و دعوت از صاحب‌نظران، زمینه‌های آشنایی عامه مردم با مبانی بانکداری اسلامی را فراهم نمایند.

✓ همچنان که آموزش خبرگان کشور در رابطه با نظام بانکداری اسلامی یک ضرورت است، آموزش عامه مردم در این رابطه نیز ضروری است.

✓ همچنین کاربردی نمودن عقودی که در کشورهای اسلامی استفاده می‌شود لیکن در ایران هنوز عملیاتی نشده‌اند مانند عقود مشارکت کاهنده، ودیعه، تورق و ...

۴- فقدان راه‌حلی جامع در مسأله تأخیر تأدیه:

یکی از چالش‌هایی که نظام بانکداری بدون ربا در کشور با آن مواجه است. مسأله بازپرداخت مطالبات بانکی می‌باشد. در واقع هنوز راهکار مشخصی به‌منظور حل مشکل بازپرداخت که به‌لحاظ اقتصادی قابل قبول بوده و با اصول فقهی نیز در تعارض نباشد، طراحی نشده است. بررسی تاریخی اجرای بانکداری بدون ربا در کشور نشان می‌دهد موضوع بازپرداخت منابع و به‌طور خاص جریمه دیر کرد، از جمله مواردی است که پس از انقلاب اسلامی همواره مورد بحث و چالش فقهی-حقوقی بوده و هنوز راه حل مناسبی برای آن ارائه نشده است.

راهکارهای پیشنهادی

✓ تقویت نظارت بر روند اعطای تسهیلات، حصول اطمینان از مصرف صحیح و درست منابع اعطایی در راستای کنترل انحرافات احتمالی به‌منظور کاهش مطالبات معوق.

✓ تسریع در راه‌اندازی مؤسسات اعتبارسنجی و رتبه‌بندی تا بانک‌ها بتوانند از طریق ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی مشتریان، اطلاعات خود را با یکدیگر تسهیم کنند و با شناسایی ریسک‌های مشتریان از معوق شدن منابع بانکی جلوگیری کنند.

✓ تدوین مقررات و آیین‌نامه‌ها به نحوی که به کاهش ریسک نکول در نظام بانکی منجر شود.

✓ برگزاری کمیته مشورتی بانکداری اسلامی در بانک مرکزی، با حضور فقها و صاحب‌نظران اقتصادی برای حل چالش جریمه تأخیر تأدیه الگوی مناسب فقهی-اقتصادی ارائه دهد.

۵- چالش نرخ سود علی‌الحساب:

چالش دیگر نظام بانکداری بدون ربا در کشور، مسأله پرداخت سود علی‌الحساب است. در واقع به دلیل آن که قانون، بانک‌ها را از پرداخت سود علی‌الحساب منع نکرده است، بانک‌ها این نرخ‌ها را محلی برای رقابت با یکدیگر قرار داده و متأسفانه در بسیاری از موارد این نرخ‌ها قطعی تلقی شده و مبنایی برای تسویه است. شایان توجه است که مسأله پرداخت سود علی‌الحساب در هیچ یک از کشورهای سیستم بانکداری ربوی یا بدون ربا دارند، مسبوق به سابقه نیست.

راهکارهای پیشنهادی

راه‌حلی که در این زمینه به‌نظر می‌رسد آن است که همان‌طور که بانک‌ها در بخش تسهیلات، عقود با نرخ سود ثابت (مانند فروش اقساطی) و متغیر (مانند عقود مشارکت) دارند، دو نوع سپرده سرمایه‌گذاری طراحی شود که هر نوع بتواند زیر مجموعه‌هایی نیز داشته باشد؛ بدین نحو که در سپرده نوع اول وکالت در استفاده از سپرده‌ها تنها در عقود مبادله‌ای بوده و در نوع دوم وکالت در استفاده از سپرده‌ها تنها در عقود مشارکتی باشد. در این شرایط بانک‌ها می‌توانند نرخ سود

سپرده نوع اول همانند شرایط فعلی پرداخت کنند. این نوع سپرده‌ها مخصوص افراد ریسک‌گریز است. اما نوع دوم سپرده‌ها، وکالت در استفاده مشارکتی از وجوه است و نرخ آن‌ها در پایان هر سال محاسبه می‌شود و بانک نمی‌تواند از ابتدا هیچ نوع نرخی برای آن‌ها اعلام کند. حتی بانک این نوع سپرده‌ها را تضمین کند. از این‌رو این سپرده‌ها مخصوص افراد ریسک‌پذیر است. بدین ترتیب شائبه ربا و بی‌اعتماد شدن جامعه به اسلامی بودن عملکرد بانکی از بین می‌رود.

۶- مشکلات عدم تعامل بانکداری بدون ربا با سایر کشورها:

ایران به‌عنوان کشوری که سه دهه بانکداری اسلامی را به‌شکل گسترده اجرا کرده و حدود ۳۵ درصد دارایی بانک‌های اسلامی دنیا را به‌خود اختصاص داده و به‌عنوان بزرگ‌ترین کشوری است که در دنیا از بانکداری اسلامی استفاده می‌نماید لیکن، تعاملش با سایر کشورهای اسلامی کم است.

در ایران دانشگاهی که به‌طور تخصصی دانشجوی بانکداری جذب می‌کند، مؤسسه عالی علوم بانکداری است که وابسته به بانک مرکزی است.^۱ و تمامی دانشجویان آن ایرانی هستند. در حالی که به‌طور نمونه دانشگاه اینسیف مالزی که یک دانشگاه مختص بانکداری اسلامی است با دانشگاه‌های عربستان، بحرین و دیگر کشورهای اسلامی در ارتباط هستند و حدود ۷۰ درصد از دانشجویان آن را افراد غیر مالزیایی تشکیل می‌دهند. [۴].

عدم جامعیت کنفرانس‌های بین‌المللی در ایران در رابطه با بانکداری اسلامی و عدم حضور در ارائه همایش در سایر کشورهای اسلامی؛ به‌طور نمونه کنفرانس IFN که بزرگ‌ترین کنفرانس بانکداری اسلامی دنیاست، در مالزی برگزار می‌شود و بیش از ۱۵۰۰ نفر از مدیران و مسئولان بانکداری و بانکداری اسلامی را از سرتاسر

^۱ مؤسسه علوم بانکداری به تازگی زیر نظر بانک وزارت علوم شده است.

دنیا جذب می‌کنند. مالزی سالانه کنفرانس‌های متعددی با موضوع بانکداری اسلامی در داخل و خارج از کشور برگزار می‌کند. در واقع بانکداری اسلامی برای آن‌ها یک محصول برای عرضه به دنیاست.

راهکارهای پیشنهادی

در صورت کاهش فشارهای تحریم‌های بین‌المللی راهکارهایی به شرح زیر پیشنهاد می‌شود:

✓ تشویق بانک‌های ایران در رابطه با برندسازی و یا کسب درآمد از راه صدور بانکداری اسلامی

✓ افزایش شعب در خارج از مرزهای کشور به‌ویژه در کشورهای اسلامی

✓ جذب دانشجویان خارجی در رشته‌های علوم بانکداری اسلامی

✓ برپایی کنفرانس‌های بین‌المللی در داخل و خارج از کشور

۷- کمبود استانداردهای حسابداری و حسابرسی خاص بانک‌های اسلامی:

نظام بانکداری اسلامی با دو نوع متفاوت از ریسک روبه‌رو است. اول ریسک‌های متداول که نظام بانکداری متعارف نیز با آن مواجه بوده و دوم ریسک‌هایی که مختص نظام مالی و بانکداری اسلامی است و از قوانین و الزامات شرعی سرچشمه می‌گیرد. در واقع یکی از چالش‌های نظام بانکداری بدون ربا، مسأله حسابداری فعالیت‌های بانک‌های اسلامی است.

راهکارهای پیشنهادی

✓ استفاده از تجارب سایر بانک‌های اسلامی، به‌عنوان نمونه تجربه مؤسسه

حسابداری و حسابرسی بانک‌های اسلامی

✓ تشکیل جلسات بین متخصصین مالی و متفکرین بانکداری و مالیه اسلامی در بانک مرکزی برای دستیابی به استانداردهای حسابداری و حسابرسی بهینه برای بانکهای کشور.

✓ لازم الاجرا بودن اصول تدوین شده توسط بانکهای اسلامی

۸- عدم وجود نهاد نظارتی مستقل در بخش تخصیص منابع:

یکی از چالشهای اجرای صحیح بانکداری بدون ربا در کشور، مشکلات نهادی، ساختاری و سازمانی است که لازم است در طرح تحول نظام بانکی مورد توجه قرار گیرد. در این راستا بانکهای کشور به منظور اجرای صحیح عقود مختلف به ویژه عقود مشارکتی، نیاز به سازماندهی خاصی دارند.

راهکار پیشنهادی

✓ تشکیل نهادی مستقل به منظور نظارت کامل و مستمر بر اجرای صحیح عقود

۹- مشکل ناکافی بودن آموزش و چالشهای مرتبط با تفاسیر قانون بانکداری بدون ربا:

یکی از مشکلات نظام بانکی کشور، عدم وجود درک دقیق نسبت به اصول بانکداری اسلامی و ضوابط انواع عقود میان ذینفعان نظام بانکی است. در واقع مسأله ضعف نظام آموزش علم اقتصاد و مدیریت مالی در کشور، موجب شده دانشجویان آشنایی لازم را در رابطه با کلیات اقتصاد اسلامی، مالیه اسلامی، بانکداری اسلامی و غیره نداشته باشند. این دانشجویان که در دوره‌های بعد، اساتید، مدیران اجرایی، تصمیم‌گیران و کارمندان نظام بانکی خواهند بود، همچنان با این مشکل علمی مواجه خواهند بود. عدم آشنایی عامه مردم با اصول و قوانین بانکداری اسلامی

است. به‌عنوان مثال در حال حاضر این برداشت ناصحیح میان بسیاری از مردم وجود دارد که دریافت و پرداخت هر نوع نرخ سود ثابت در نظام بانکی ریاست.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ ارتقاء سطح آموزش در رابطه با نظام بانکداری اسلامی به مدیران و کارشناسان شبکه بانکی
- ✓ ارتقاء سطح آگاهی آحاد مردم نسبت به مقوله بانکداری اسلامی
- ✓ توسعه قانونی ابزارهای مالی اسلامی در حوزه تجهیز و تخصیص منابع
- ✓ تشکیل کمیته‌های فقهی در اداره‌های مرکزی بانک‌های فعال کشور^۱ (مانند اکثر بانک‌های اسلامی فعال در سایر کشورها)
- ✓ در نظر گرفتن معیارهای مرتبط با فهم بانکداری اسلامی در جذب مدیران و کارکنان نظام بانکی
- ✓ ارائه ابزارهای شرعی و قانونی مناسب برای ارتباط با بانک‌های متعارف و اسلامی در سطح بین‌المللی
- ✓ برگزاری دوره‌های آموزشی برای مدیران و کارشناسان بانکی توسط کمیته مشورتی بانکداری اسلامی در بانک مرکزی

^۱ یکی از وظایف مهم این کمیته‌ها، معرفی عقود اسلامی به ذینفعان نظام بانکی، برقراری ارتباط مستمر با کارشناسان فقهی و فنی و ارتباط با مسئولان اجرایی و مشتریان است تا از این طریق ابهامات، پیچیدگی‌ها و نیازهای قانونی مرتفع شود.

کتاب نامه

الف: فارسی

تقی زاده، خدیجه: *بانکداری اسلامی در برخی از کشورهای جهان*، مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره‌های ۶ و ۷، صفحات ۸۰-۴۸، شهریور و مهر ۱۳۹۱.

حسن زاده، علی: *مروری بر تجربیات موفق بانکداری اسلامی در جهان (مطالعه موردی مالزی)*، تازه‌های اقتصاد، سال نهم، شماره ۱۳۲، ص ۱۲۱-۱۱۰، ۱۳۹۰.

صدر، سید کاظم: *بانکداری اسلامی*، ناشر زعیم، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۸.

میرآخور، عباس و حسن عسگری و ضمیر اقبال: *حسن، اقبال: جهانی شدن و نظام مالیه اسلامی*، برگ زیتون، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۱.

عقیلی کرمانی، پرویز: *راهکارهای عملی برای بانکداری اسلامی با ضوابط و مقررات بین‌المللی*، مجموعه مقالات نوزدهمین همایش بانکداری اسلامی، ۱۳۸۷.

غنی آبادی، حمیدرضا: *مطالعه تطبیقی مفاهیم تأمین مالی در بانکداری اسلامی و متعارف*، گروه مطالعاتی بانکی و اعتباری، ۱۳۸۵.

فرجی، شهرزاد و شعله اصلی و سمانه واشقانی فرهانی: *انبارهای تأمین مالی اسلامی (صکوک) با نگاهی بر فرصت‌ها، چالش‌ها و تجربیات ایران و جهان*، اداره کل تحقیقات و کنترل ریسک بانک سپه، ۱۳۹۱.

محرابی، لیلا: *ساختار بانکداری اسلامی در کشورهای اسلامی؛ نمونه موردی کشور مالزی*، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی، مقاله کاری شماره ۶، ص ۱۳۲-۱۱۰، ۱۳۹۱.

مصطفی پور، غلامرضا و مسعود سلیمانی نائینی: *بانکداری اسلامی با رویکرد قرض الحسنه و ثبات اقتصادی*، مجموعه مقالات بیست و سومین همایش بانکداری اسلامی، ۱۳۹۱.

موسویان، عباس: *بانکداری اسلامی*، ناشر پژوهشکده پولی و بانکی، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۸۳.

میسمی، حسین و وهاب قلیچ: *آسیب شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور، دلالت‌هایی برای تحول در نظام بانکی*، تازه‌های اقتصاد، سال نهم، شماره ۱۳۲، ص ۷۶-۷۲، ۱۳۹۰.

میسمی، حسین و وهاب قلیچ: *نظارت شرعی و ریسک شریعت در بانکداری اسلامی: دلالت‌هایی برای طرح تحول نظام بانکی*، تازه‌های اقتصاد، سال هشتم، شماره ۱۳۰، ص ۱۲-۴، ۱۳۸۹.

نبی، منوچهر و سارا وفایی و جابر افتخاریشاهی: *مطالعه تطبیقی بانکداری اسلامی و متعارف در ایران و مالزی (با رویکرد سودآوری)*، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی توسعه نظام تأمین مالی در ایران، ۱۳۸۸.

هرورانی، حسین و مصطفی زهتابیان و مهدی هرورانی: *نقدی بر بانکداری اسلامی و مطالعه آن در ایران و سایر کشورها و ارائه راه‌کارها و آینده آن*، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ۱۳۸۹.

ب: بیگانه

Bank Negara Malaysia (Central Bank of Malaysia), (2010): *Shariah Resolutions in Islamic Finance*, Second Edition.

ElTiby, AmrMohammad, (2011): *Islamic Banking : How to Manage risk and improve Portability*, John wiley& sons.
[available at]: [http:// i- rep .emu.edu.Tr](http://i-rep.emu.edu.Tr).

Obaidullah; M, (2012): *Islamic Financial Services*, Islamic Economics research Center, King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia.
[availableat]:<http://auscif.com/wp-content/uploads/2012/09/Islamic-financial-services-by-Mohammed-Obaidullah.pdf>.
[http://Bank islam.com. my/consumer](http://Bankislam.com.my/consumer) Banking, (Bank Eslam Malaysia Berhad) <http://zawya.com>